

MUSIQIY ASARLARNI TAHLIL QILISH JARAYONIDA, MUSIQANING TURLARI

Allanova Juldiz

*O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti
Nukus filiali 4-kurs talabasi*

Annotaciya. Musiqiy asarlar tahlili fanining asosiy maqsad va vazifalari talabalarda musiqiy asarlarning har tomonlama chuqur o'rganishini, uni mazmun va shakl jihatidan bir biri bilan qanday bog'liqligini ko'rsatib berishdan iborat.

Tayanch so'zlar: musiqiy asarlar tahlili, fan, vazifalari, mazmun va shakl, analiz, badiiy obraz.

Аннотация. Основные цели и задачи анализа музыкальных произведений - показать учащимся углубленное изучение музыкальных произведений во всех его аспектах, как они соотносятся друг с другом по содержанию и форме.

Ключевые слова: анализ музыкальных произведений, наука, задачи, содержание и форма, анализ, художественный образ.

Annotation. The main goals and objectives of the analysis of musical works are to show students the in-depth study of musical works in all its aspects, how they relate to each other in terms of content and form.

Keywords: analysis of musical works, science, tasks, content and form, analysis, artistic image.

Analiz so'zi (tahlil) yunoncha so'zdan olingan bo'lib, ajratish, bo'linish — ma'nolarini anglatadi. Qadim zamonlardan tortib kishilar dunyoni bilish jarayonida ishlatadigan, o'zaro chambarchas bog'langan tekshirish usullari. Analiz fikran yoki amalda narsa va hodisani tarkibiy bo'laklarga bo'lishdan iboratdir. Inson atrofini o'rab turgan obyektiv borliq murakkab va shu bilan birga konkret narsalar, hodisalardan iborat. Ular xilma-xil xususiyat va sifatlarga ega. Shu murakkab, har turli narsa va hodisalarni o'rganish va bilish, ular to'g'risidagi tushunchalarimizni chuqurlashtirish uchun shu narsa va hodisalarni tarkibiy qismlarga ajratish — analiz lozim.

Musiqa san'atida analiz (tahlil) fani — musiqiy asarni ilmiy tadqiq qilib, uning uslubini, shaklini, musiqiy tilini, shuningdek har bir unsurining rolini va ularning musiqa mazmuni bilan o'zaro uzviylikini o'rgatadi. Tahlil tadqiqotning uslubi sifatida butun birlikni bo'laklarga bo'lib, uning tizimidagi unsurlarni alohida-alohida o'rganib chiqishni asosiy maqsad qilib belgilaydi.[1.B.312]

Musiqiy asarlar tahlili fani o'zining kengqamrovligi, murakkabligi, bilan oliy o'quv yurtida o'tiladigan muhim fanlarning biri bo'lib hisoblanadi. Bu fan o'zining tarkibida musiqa asarlarining turli tomonlarini, uning mazmunini, ifodalash vositalarini hamda shakllantirish jihatlarini qamrab oladi. O'z navbatida bu jihatlar uning janrlar, uslublar haqida so'z yuritishga imkon beradi.

Musiqiy asarlar tahlili fanining asosiy maqsad va vazifalari talabalarda musiqiy asarlarning har tomonlama chuqur o'rganishini, uni mazmun va shakl jihatidan bir biri bilan qanday bog'liqligini ko'rsatib berishdan iborat.

Musiqiy asarlarni tahlil qilish jarayonida, musiqaning turlari, qirralarini yaxshi bilish kerak bo'ladi. Bu borada tahlil fani «musiqa tarixi», «garmoniya», «polifoniya», ayniqsa «musiqa shakli» fanlari bilan juda yaqindan bog'liqdir. Tahlil qilinayotgan asarning janrini, uslubini yaxshi bilish bilan bir qatorda ushbu asarning yaratilish tarixini, kompozitorning shu davrda qanday sharoitda

yashaganligini, zamonning shart-sharoitlari qanday axvolda ekanligi bilish xam muhim ahamiyat kasb etadi.

Musiqiy asarlar fanining murakkabligi uning ikkilamchiligidandir.

Musiqiy asarlar tahlili nafaqat turli xildagi qonunlar bilan bog'liq, shuningdek u estetika, psixologiya masalalarini xam o'z ichiga oladi. Tahlil musiqani chuqur o'rganadi, musiqa esa o'z navbatida o'ta murakkab san'at turidir. Shuning uchun ham bu san'at turini turli xildagi mutaxassislar o'rganadi: musiqa san'ati estetika fanining (umumiy qoidalari), psixologiya fanining (emotsional xarakterlari), falsafa fanining (mavzularning ziddiyatligi), shuning bilan birga musiqa tarixiy faktlar (kuy, ritm, garmoniya, ovozlarning past-balandligining o'zaro bog'liqligi) obyekt bo'lib xizmat qiladi.

Uslubda kompozitorning musiqali tafakkuri, uning ijodiy usuli aks ettiriladi. Musiqali tafakkur esa kompozitorning dunyoqarashi bilan izchil bog'liq bo'lib, tarixan va ijtimoiy shartlangan. Shuningdek, uslub faqatgina ma'lum kompozitor ijodiga taalluqli bo'libgina qolmasdan, maktab, yo'nalish, davr, musiqaning milliy xususiyatlariga ham xosdir. [3.B.67-68]

Uslub tushunchasi musiqiy til tushunchasiga yaqin bo'lib, ba'zida ular bir ma'noni bildiradi. *Musiqiy til* – bu ifodaviy vositalar jamidir. Unga, albatta, u yoki bu uslub xosdir. Va aksincha, barcha uslub faqat o'ziga xos xarakterli musiqiy tilda ifoda etilinadi. YA'ni, ular o'xshash bo'lsa ham, ularning tushunchalari bir emas.

San'atda *janr* asosiy tushunchalardan biri. Janrlar tarixan vujudga kelgan bo'lib, bir qator belgilar bilan ajratilgan musiqiy asarlarning nisbiy turg'un turi va xillaridir. Ulardan asosiy xususiyatlari:

1. hayotdagi o'rni, jamiyat turmushidagi funksiyasi;
2. ijroni sharoiti va vositasi;
3. mazmun turi va shaklni gavdalanishi.

Janr musiqiy ijod turg'un normalari sifatida qabul qilinadi. Uni tushunish uchun besh savolga javobni aniqlash lozim: kim uchun, qayerda, kim orkali, nima ijro etiladi va kandy maqsadda? (V.Sukkerman). Ko'pgina janrlarning hayotiy o'rni mavjuddir. "Janr" tushunchasi keng (masalan, raqs), va tor (mazurka, vals) ma'noda qo'llaniladi. **Janr** – bu mazmunni umumiy xarakterini ko'rsatuvchi asarning turi. Musiqiy janrlar mazmuniga ko'ra quyidagicha tasniflanadi: harakatchan, lirik, dramatik, epik, dasturli va h.z. FunkSIONAL ahamiyatiga ko'ra: maishiy va professional.

Musiqali janrlar ijro vositalar bo'yicha tasniflanishga qulaydir:

1. Cholg'u musiqa: orkestrli(simfonik), kamer (ansambl, uning turlari - trio, kvartet va hok.), yakka (fortepiano, organ va hok.).
2. Vokal musiqa: xor, ansambl, jo'rli yakka ijro va hokazo.
3. Aralash vokal-cholg'u musiqa: kantata, oratoriya, vokal-cholg'u ansambllar va hok..
4. Teatral musiqa(sahna, harakat, artistlar o'yni): opera, balet, operetta, dramatik teatr , kino uchun musiqa. [4.B.90-91]

Bu tasnif janrlar haqidagi to'liq taassurot bermaydi. Yana janrlarni yuqorida berilganiday mazmun bo'yicha ham tasniflash mumkin – lirik, dramatik, epik musiqa. Tarix mobaynida tipik, umum tarqalgan janrlar o'z nomlariga va standart ahamiyatga ega bo'ldilar.

Kichik janrlarning nomi son-sanoqsizdir: prelyudiya, kaprichchio, bagatel, skerso, so'zsiz qo'shiq, prelyud, etyud, noktyurn, ballada, rapsodiya va hok.

Janrlarning rivoji jarayonida ularning nomlari shartli va o'zgaruvchan bo'lgan. Masalan, Baxning "simfoniylari" – o'rta hajmli cholg'u pyesa, Skarlattining sonatalari – kichik hajmli ikki

qismli fortepiano pyesasi. Ammo XVIII asrning ikkinchi yarmidan boshlab sonata – bu bir yoki ikki musiqiy cholg‘u uchun yozilgan turkumli asar, simfoniya esa – orkestr uchun yozilgan asar.

Shakl va janr tushunchalari bir-biriga juda bog‘liq bolsa ham, ular boshqa-boshqa tushunchalarni bildiradilar.

Musiqiy shakl tushunchasi ikki o‘zaro bog‘liq bo‘lgan ahamiyatni o‘z ichiga oladi: keng, umumestetik va tor, mutaxassis, texnologik. Keng ma‘noda shakl – bu spetsifik musiqiy vositalarda g‘oyaviy-obrazli mazmunni badiiy tashkiliy aks ettirishi.

Bu ahamiyatda musiqiy shaklning komponentlari bo‘lib nafaqat yaxlit asar va uning qismlarining tuzilmasi, balki faktura (kuy, garmoniya, ritm – ular birligi va bog‘liqligida), tembr va registr vositalari, dinamik bo‘yoqlar, temp va ularni o‘zgarishi (tezlatish va sekinlash), artikulyatsiya (tovushlarni chiqarish uslublari – staccato, legato va xokazo) hisoblanadi.

Musiqiy shakl deb aslida musiqiy asarning tuzilishi tushuniladi. O‘z navbatida shakl – asarning mazmunini yoritishini maqsad qilib, o‘zga xos, xilma-xil tuzilish tarkibiga ega bo‘ladi. Ma‘lumki, musiqiy shakllarning tuzilish konun–qoidalari asrlar davomida shakllanib, asta sekin umumiy kompozitsion tuzilish jadvaliga bo‘ysinib kelgan. Musiqiy shakllar nisbiy ravishda cheklangandir. Bu imkoniyat keyinchalik uni asosida yuzaga kelgan ko‘plab yaxlit va rangbarang, umumiy va farqli kompozitsion tuzilish jadvallari va shakl turlarini yuzaga chiqarib tasniflashga asos bo‘ldi. [5.B.218]

Shakl – barcha san‘at turlariga xos bo‘lsada, ularni qabul qilib, idrok etish jarayoni o‘zgachadir. Masalan, grafika, tasviriy san‘at, xaykaltaroshlik ko‘rish orqali idrok etilsada uning shakli har ongda, har soniyada bir umumiy yaxlitlik shaklda ko‘z oldimizda gavdalanadi. Binobarin musiqiy asar ko‘rinishi (jumladan adabiyot namunalari kabi) vaqt davomida yoritilib, uning xar bir bo‘lagi, tarkibiy qismi asta sekin birma-bir vaqt jarayoniga bo‘ysinib, yakuniga qadar yoritiladi. YA‘ni, musiqiy asarni tinglanishi va u xaqda ma‘lum ma‘lumotga ega bo‘lish vaqt jarayoni bilan bevosita bolliqdir.

Repriza shaklni ma‘lum darajada bir qolipga soladi. Shaklning boshida va oxirida kelib takrorlanadigan tuzilmalar uchragan hollarda, shaklning boshqa qismlariga taqqoslab olganda mutanosiblik nihoyatda kam bo‘lgan hollarda ana shunday chegaralash (o‘rash) haqida gapiriladi; bunda reprizalilikka unchalik urg‘u berilmaydi;

5) asosiy shakl yoki uning qismiga muqaddim a, ya‘ni shakl qismlaridan birining oldidan, ko‘pincha undan ajralgan holda keladigan tuzilma;

6) asosiy shakl yoki uning qism iga yakun yasash, ya‘ni butun asosiy shaklning oxiridan so‘ng keladigan va bunday hollarda **koda** deb ataladigan tuzilma yoki shaklning qaysidir bir qismi (mavzuning bayoniga, uning o‘rta qismiga va boshqa shu singari qismlariga) qo‘shilib ketdi.

Shakldagi u yoki bu tuzilma funksiyasi ko‘pincha kuy, garmoniya va tuzilmadagi xarakterli belgilarga bog‘liq buladi. Xuddi ana shu xarakterli belgilar muzika materialini bayon etish turini vujudga keltiradi.

Har bir tuzilma funksiyasiga xos bo‘lgan belgilarning barchasi birdaniga ham, qisman bir-biri bilan birikib kelganda ham namoyon bo‘lishi mumkin. [6.B.90]

Tuzilma pirovardida ko‘yaincha dominanta tomonga an‘anaviy yo‘nalishda modulyatsiyalash. Musiqa shakli bir butun, yaxlitlikka ega bo‘lishi bilan bir vaqtda qismlarga ham bo‘lingandir, ya‘ni u ma‘no jihatdan bir-biridan farq qiladigan qismlardan iboratdir.

Shu jihatdan musiqa og‘zaki nutqqa o‘xshab ketadi. Bunday o‘x-shashlikni yana quyidagicha davom ettiraverish mumkin: shaklning yirik qismlari adabiy asarning boblarini bir

qadar esga soladi, maydaroqlari esa - abzatslarni, turli uzunlikdagi iboralarni va hatto soʻzlarni eslatadi.

Shaklning har qanday qismlari orasidagi boʻlinish payti **sezura** deb ataladi. [7.B.212]

Sezura qismlarning cheklanishidagi keskinlikka qarab turli-cha teranlikka ega boʻlishi mumkin - bu teranlik davomli pauza- dan tortib, to ayrim tovushlar orasida tarang seziladigan uzi- lishgacha davom etishi mumkin.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Vasina, Grosman V. Vokalniye formi. - M. 1963.
2. Dmitrevskaya K. Analiz xorovix proizvedeniy. M., 1967.
3. Mazel Y.A., Sukerman V. Analiz muzikalnix proizvedeniy. M.,1967.
4. Protapov V. Prinsipi muzikalnoy formi Betxovena. M. 1970.
5. Tyulin Y. Stroyeniye muzikalnoy rechi. M. 1962.
6. Sukkerman V. Analiz muzikalnix proizvedeniy. Rondo. Prostiye formi 1980.
7. Sukkerman V. Analiz muzikalnix proizvedeniy. Rondo v yego istoricheskom razvitii. Chast - 1 M., 1988.

